

Sadiye Vesile, Azerbaycanlı Mehmed (Mehmed) Hâdi, Tevfik Fikret, Yusuf Kenan dergide imzası bulunan diğer şair ve yazarlardır.

Dergide önce fotoğraf, karikatür ve beste yarışması düzenlenmiş (nr. 6), daha sonra bunlara "Ayda, Karmen, Maskot" adlı operetlerin güftesini aslının veznine ve bestesine uygun biçimde nazmen tercümesi, Ribot'nun Emrâz-ı Hâfıza, Emrâz-ı İrâde, Emrâz-ı Şahsiyyet isimli eserlerinin çevirisiyle ilgili yazışmalar ve Batı dillerinden Türkçe'ye geçen bazı kelime ve terimlere karşılık bulma yarışmaları eklenmiştir (nr. 36). Batı dillerine ait kelime ve terimlere Türkçe karşılık bulma hususunda derginin tavrı Türkçe'nin tabii yürüyüşüne uygun değildir. Bulunacak karşılıklarda Türkçe'de kolay söylenişine dikkat edilmesi istenmiş fakat Arapça ve Farsça olmasında da sakınca görülmemiştir. Meselâ "quadrupède" karşılığında "dört ayaklı" veya "zû-erbaa-i ercül" tabirlerinden ziyade "çâr-pâ'nın tercih edildiği belirtilmiş (nr. 36), ayrıca gelen karşılıklar bir tercih belirtmeksizin yayımlanmıştır (nr. 40). Fotoğraf dışındaki yarışmalar olumlu bir sonuca ulaşamamıştır.

Şehbâl'in sayfa düzeni ve baskı güzelliği yalnızca yurt içinde değil yurt dışında da takdir görmüş, 1911'de İtalya'nın Torino şehrinde düzenlenen fuarda altın madalya verilmiştir (nr. 77, s. 95). 38 x 25 ebadında beyaz parlak kâğıda (kuşe) basılıp kırılmaması için abonelere karton kutu içinde gönderilen Şehbâl 5 kuruştan satılmış, devrin bazı yayın organlarında (Sabah, nr. 7052) bu fiyatın oldukça pahalı bulunduğu belirtilince dergide bunun ancak baskı masraflarını karşıladığı duyurulmuştur (nr. 82). Her sayısı yirmi sayfa olan ve yirmi dört sayısı bir cilt teşkil eden derginin cilt kapakları deri ve bez olmak üzere Almanya'da yaptırılmıştır. Şehbâl hakkında Ahmet Ölmez tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmış (1988, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Tombak dergisi on altı sayfalık bir ek (1995), İrfan Dağdelen bir dizinin de yer aldığı Fotoğraflarla Şehbal Dergisi adlı bir albüm (İstanbul 2006) yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sabine Prâtor, "Son Osmanlı Dönemi Kültür Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Şehbal Mecmuası", *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 55-65; a.mlf., "Şehbal -Ein Herausragendes Beispiel Früher Türkischer Magazinpresse", *Turcica*, XXIX, Paris 1997, s. 433-442.

NAZIM H. POLAT

ŞEHBENDER

(شهبندر)

Osmanlılar'da

önceleri tüccarlar arasındaki ihtilâfı çözmekle görevli memur iken daha sonra konsolosluğa dönmüşen dış temsilcinin unvanı (bk. KONSOLOS).

ŞEHBENDERZÂDE AHMED HİLMİ

(1865-1914)

Son dönem Osmanlı fikir adamı.

Günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan Filibe'de (Plovdiv) doğdu. Babası Şehbender Süleyman Bey, annesi Şevkiye Hanım'dır. Filibe'de başladığı öğrenimine İstanbul'da devam etti. Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'ni bitirince Posta ve Telgraf Nezâreti'nde, ardından Düyûn-ı Umûmiyye Nezâreti'nde çalışmaya başladı (1890). Görevli olarak gittiği Beyrut'ta Jön Türkler'le temas kurdu ve onların yönlendirmesiyle Mısır'a kaçtı. Orada Jön Türkler'in kurduğu Terakkî-i Osmânî Cemiyeti'ne girdi, ayrıca *Çaylak* adıyla bir mizah dergisi çıkardı. İstanbul'a döndüğünde tutuklandı ve Fizan'a sürüldü (1901). Sürgünde iken tasavvufa ve Senûsîlik hareketine ilgi duydu, bu arada Arûsiyye tarikatına intisap etti. 1908'de II. Meşrutîyet'in ilânından sonra döndüğü İstanbul'da bir süre Dârülfünun'da felsefe müderrisliği yaptı ve Cem'îyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye üyeliğinde bulundu. Kısa bir süre *İttihâd-ı İslâm* adıyla haftalık siyasî bir gazete yayımladı. Gazetenin kapanmasının ardından *İkdam*, *Şehbâl*, *Yeni Tasvîr-i Eikâr* ve *Sırât-ı Müstakîm* gibi gazete ve dergilerde siyasî ve felsefî yazılar yazdı. 21 Nisan 1910'da dönemin neşir hayatında önemli bir yeri olan haftalık *Hikmet*'i çıkarmaya başladı; bu sırada *Hikmet* Matbaa-i İslâmiyye'si'ni kurdu. *Hikmet*'i yayımlamaya devam ederken 26 Ağustos 1911'de *Millet ile Musâhabe* ve ardından yine *Hikmet* adıyla günlük bir gazete çıkardı. Bu yayın organlarında yazdığı yazılarda kendi adıyla birlikte tasavvufî yazılarında Şeyh Mihri'din Arûsî, mizahî yazılarında Coşkun Kallender, Kalender Gedâ, millî ve hamâsî şiirlerinde Özdemir gibi takma adlar yanında "A. H." ve "F. A. H." gibi rumuzlar kullandı.

Başlangıçta İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni destekledi; ancak II. Meşrutîyet'ten

sonra giderek artan yanlış davranışları yüzünden cemiyeti ağır bir dille eleştirmekten çekinmedi. Muhalefetteki Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı da tenkit etti. Hem bu eleştirileri hem de siyonizme ve masonluğa yönelik suçlamaları yüzünden dergi ve gazeteleri sık sık kapatıldı. Mücadeleden yılmayıp eleştirilere devam edince 9 Ekim 1911'de matbaası kapatılarak önce Kastamonu'ya, ardından Bursa'ya sürüldü. Bir süre sonra aften faydalanıp İstanbul'a döndü. 1 Ağustos 1912'de *Hikmet*'i yeniden yayımlamaya başladıysa da aynı yılın 25 Ekiminde gazete tekrar kapatıldı. 30 Ekim 1914'te âniden öldü, cenazesi Fâtih Camii hazîresinde defnedildi. Beklenmedik bir şekilde ölümü bakır zehirlenmesine bağlandıysa da masonlarla ilgili neşriyatından dolayı bir komploya kurban gittiği de ileri sürülmüştür.

II. Meşrutîyet döneminin önde gelen fikir adamlarından biri olan Şehbenderzâde Ahmed Hilmi siyasetin yanı sıra kelâm, felsefe, tasavvuf ve tarihle de meşgul olmuş, ayrıca şiir, roman ve tiyatro eserleri kaleme almıştır. Yazılarında sürekli biçimde Batı taklitçiliğine karşı çıkmış, özellikle Tanzimat'la başlayan modernleşme hareketinin geleneksel Osmanlı-İslâm kültür ve kurumlarıyla nasıl uyuşmasının gerektiği üzerinde durmuştur. XIX. yüzyılın hâkim felsefesi olan maddeciliği reddetmiş, İslâm felsefesiyle Batı felsefesi arasında zaman zaman uzlaşma yolları aramıştır. Ludwig Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'ini tercüme eden Bahâ Tevfik'i, aynı eseri savunan Celâl Nuri'yi (İleri) ağır ifadelerle eleştirmiş, metot olarak eklektizmi tercih etmiştir. Tasavvufa ve bilhassa vahdet-i vücûd anlayışına ayrı bir önem vermiş, daha çok Kuzey Afrika'daki tasavvuf kültürünün Osmanlı dünyasında tanınması yolunda gayret göstermiştir.

Eserleri. A) Dinî ve Fikrî Eserler. 1. *Senûsîler ve On Üçüncü Asrın En Büyük Mütetekkir-i İslâmîsi Seyyid Muhammed es-Senûsî* (İstanbul 1325, 1333). Alt başlığı, *Abdülhamid ve Seyyid Muhammed el-Mehdî ve Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm ve Senûsîler* olan eser, *Senûsîler ve Sultan Abdülhamid* adıyla İsmail Cömert tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1992). 2. *Müslümanlar Dinleyiniz* (İstanbul 1326). Şeyh Mihridin Arûsî takma adıyla yazılmış olan eserde halka dinî bilgiler verilmektedir. 3. *Târîh-i İslâm* (I-II, İstanbul 1326-1327). R. Dozy'nin *Târîh-i İslâm* adıyla Abdullah Cevdet tarafından Türkçe'ye çevrilen eserindeki hatalı görüşleri tenkit

amacıyla kaleme alınmış olup Şehbenderzâde'nin en önemli kitabıdır. Eser, Ziya Nur tarafından çeşitli ilâvelerle üç misli genişletilerek yeni harflerle de yayımlanmıştır (İstanbul 1971, 1974). 4. *İlm-i Ahvâl-i Rûh* (İstanbul 1327). 5. *Allah'ı İnkâr Müm-kûn müdür? Yahut Huzûr-ı Fende Mes-sâlik-i Kûfûr* (İstanbul 1327). Modern inkârcılığa cevap olarak yazılan eseri Necip Taylan ve Eyüp Onart kısmen sadeleştirerek yayımlamıştır (İstanbul 1977). 6. *Yir-minci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa: Müslümanlara Rehber-i Siyâset* (İstanbul 1327, Şeyh Mihridîn Arûsî takma adıyla). 7. *Akvâm-ı Cihân* (İstanbul 1329). Asya ve Afrika topluluklarıyla ilgili etnografik bir eserdir. 8. *İki Gavs-ı Enâm: Abdûlkâdir ve Abdüsselâm* (İstanbul 1331, Mihridîn Arûsî takma adıyla). Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî ve Arûsiyye tarikatı şeyhi Abdüsselâm el-Esmer el-Feytûrî hakkındadır. 9. *Türk Rûhu Nasıl Yapılıyor?* (İstanbul 1329, Özdemir takma adıyla). Türkler'in özelliklerini ve tarihteki yerlerini ele alan bir kitaptır. 10. *Hangi Meslek-i Felsefîyi Kabul Etmeliyiz?: Dârülfünun Efendilerine Tahrîrî Konferans* (İstanbul 1329). Üniversiteli Gençlerle Bir Konuşma adıyla yeniden yayımlanmıştır (İstanbul 1963). 11. *Beşeriyetin Fahr-i Ebedisi Nebîmizi Bilelim* (İstanbul 1331). Hocaoglu İ. Hakkı tarafından aynı adla neşredilmiştir (İstanbul 1980). 12. *Huzûr-ı Akl ü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti* (İstanbul 1332). Celâl Nuri'nin *Târîh-i İstikbâl* adlı eserinin ilk cildinin tenkidi olup *İlim Karşısında Maddecilik* adıyla Sadık Albayrak tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1975). 13. *Muhalefetin İflâsı* (İstanbul 1331). Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na yönelik eleştirileri içermekte olup aynı adla Ahmet Er-yüksel tarafından neşredilmiştir (İstanbul 1991). 14. *Üss-i İslâm: Hakâik-i İslâmiyye'ye Müstenid Yeni İlm-i Akâid* (İstanbul 1332). Temel itikadî esasları sade bir dille anlatan bu risâleyi Ahmet Özalp *İslâm İnancının Temel İlkeleri* (İstanbul 1987), A. Bülent Baloğlu ve Halife Keskin *İslâm'ın Esası* (Ankara 1997) adıyla yayımlamışlardır.

B) Edebî Eserler. 1. *Vay Kız Bekçiyi Seviyor* (İstanbul 1326). Kalender Gedâ takma adıyla yazılmış bir tiyatro eseridir. 2. *İstibdâdın Vahşetleri yahut Bir Fedâînin Ölümü* (Oyun, İstanbul 1326). 3. *A'mâk-ı Hayâl**. İç huzurunu arayan bir gencin mânevî seyahatini ve tasavvufî macerasını anlatan felsefî bir roman olup büyük ilgi görmüş ve defalarca basılmış (İs-

tanbul 1326, 1341, 1958, 1998), Refik Al-gan tarafından *Awakend Dreams: Raji's Journey with the Mirror Dede* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir (Putney 1993). 4. *Öksüz Turgut* (İstanbul 1326). Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini anlatan bir romandır. *Yiğit Osmanlı Akıncısı Öksüz Turgut* (İstanbul 1972) ve *Öksüz Turgut* (İstanbul 1977) adıyla da yayımlanmıştır. 5. *Şiirler*. Müellifin "Özdemir" mahlasıyla yazdığı şiirleri Fevziye A. Tansel derlemiştir. Şehbenderzâde hakkında yapılan çalış-malarda onun neşredilmemiş birçok ese-rinin bulunduğu kaydedilir. Sadık Albay-rak, yayıma hazırladığı *Huzûr-ı Akl ü Fen-de Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti*'nin başında dergi ve gazetelerde çıkan makale-lerinin listesini vermiş, bir kısmının muh-tevasını özetlemiştir. M. Zeki Ekici yaptığı doktora çalışmasında müellifin eserlerini ele alıp tanıtmış (bk. bibl.), Ahmet Koçak, *Hikmet* dergisinde çıkan yazılarını bir ara-ya getirerek *Hikmet Yazıları* adıyla ya-yımlamıştır (İstanbul 2005).

BİBLİYOGRAFYA :

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşün-ce Tarihi*, Konya 1966, II, 459-475; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul 1986, I, 3-44; a.mlf., *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İs-tanbul 1994, tür.yer.; a.mlf., "Ahmed Hilmi", *Yaşamı ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklope-disi*, İstanbul 1999, I, 130-131; Rahmi Karakuş, *Felsefe Serüvenimiz*, İstanbul 1995, s. 129-140; Zekeriya Uludağ, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm*, Ankara 1996; Mehmet Zeki Ekici, *II. Meşrutîyet Devri Fikir Adamı Şeh-benderzâde Filibeli Ahmed Hilmi-Hayatı ve Eser-leri* (doktora tezi, 1997), İÜ Sosyal Bilimler Ens-titüsü; Selçuk Günay, "Şehbenderzâde Filibeli Ah-met Hilmi'ye Göre Meşrutîyet ve Çok Partili Sis-temin Değerlendirilmesi", *Doç. Dr. Günay Çağlar Armağanı* (ed. Mehmet İnbaşı), Erzurum 2004, s. 42-46; Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruh-çu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, Ankara 2008, s. 119-155; Fevziye Abdullah Tansel, "Şeh-benderzâde Ahmed Hilmi'nin Özdemir Mahlâ-sıyla Yayımladığı Türklük-İslâmlık ve İslâm Bir-liği Mefkûresini Müdafaa Ettiği Şiirleri", *TDA*, sy. 12 (1981), s. 149-171; Murat Belge, "Öksüz Turgut'un Zorlu Serüveni", *Kitap-lık*, sy. 81, İs-tanbul 2005, s. 42-53; Ahmet Tepekaya, "Filibe-li Ahmet Hilmi'nin Hikmet Dergisini Yayınlama-sındaki Amacı", *Karadeniz Araştırmaları*, sy. 8, Çorum 2006, s. 40-46; D. Mehmet Doğan, "Ah-met Hilmi, Şehbenderzâde", *TDEA*, I, 66-67.

ABDULLAH UÇMAN

Fikirleri. Osmanlılar'ın son döneminde toplum meseleleri ve devletin geleceği hak-kında yapılan tartışmalarda Batıcı aydın-lara karşı mücadele eden İslâmî düşünür-ler arasında yer alan Şehbenderzâde Ah-met Hilmi'nin görüşleri daha çok Batılı-laşma hareketi, materyalist akımlar, dinî

ilimlerde yenilik ve müslümanlar arasında siyasî birlik konularında yoğunlaşmıştır. Şehbenderzâde, Avrupa ile rekabet ede-bilmek ve modern dönemde hayatta kala-bilmek için yeni bilgileri gerekli görür, bu-na mukabil Batı kültür ve medeniyetinin olduğu gibi alınmasına karşı çıkar. "Osman-lı toplumunun gelenek ve değerlerine ters düşmeyen modernleşme" diye özetlene-bilecek bu yaklaşıma göre tarihi dikkate almadan Avrupa'yı körü körüne taklit et-meye kalkışmak toplumu ya sosyal kanun-larla çatışıp başarısızlığa sürükler ya da kültürel kimliğini kaybettirip benliğinden ve dininden uzaklaştırır. Bu sebeple ya-pılması gereken şey dinî duygularla ilmî prensipleri bağdaştırmak ve onları birbi-rine yardımcı kılmaktır (*Târîh-i İslâm*, II, 662-663). Avrupa medeniyetinin taklit edil-mesi sahip olunan yüksek değerlere za-rar vereceği gibi Batı'dan gelen her şeye karşı taassup gösterilmesi de hayatın de-ğişen şartlarına ayak uydurmayı engeller. "Ne taassup ne kötü taklit" sloganını reh-ber edinerek bu konuda seçmeci bir me-tot takip etmek en doğru yoldur. Batılı yazarların birkaç sözünü nakletmekle ye-tinen yarım âlim ve yüzeysel düşünürler-le sadece görüntüye dayalı bir yenilik ger-çekleştirilebilir. Batı medeniyetinin sanayi ve teknolojisi takdire değer olmakla bir-likte yalnız maddî ihtiyaçları karşılaması dolayısıyla eksiktir; dinî ve ahlâkî prensip-lere yer vermediği için kendi toplumlarını makineleştirmektedir. Ayrıca bir yandan hak, eşitlik ve özgürlük gibi ilkeleri savu-nurken diğer yandan başka toplumları sö-mürmeye çalışması bu medeniyetin asıl yü-zünü ortaya koymaktadır (*Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa*, s. 4-6, 18; *Hangi Meslek-i Felsefîyi Kabul Etmeliyiz?*, s. 45-46).

Şehbenderzâde'nin Batı düşüncesi ve kültürüne yönelttiği eleştirilerin odak nok-tasını, İslâm dünyasını da etkilemeye baş-layan materyalizm ve pozitivism gibi din karşıtı akımlar oluşturmaktadır. Materya-listlerin düşüncesinde yalnız dinin değil yüksek felsefenin bile yerinin bulunmadı-ğını belirten Şehbenderzâde biyolojik ma-teryalizmin temsilcilerinden Ernst Haec-kel'i tenkit eder. Buna göre her şeyi mad-de ve kuvvete indirgeyen Haeckel'in "fiz-yolojik soyutlama" diye tanımladığı kuv-vete âdetla yaratıcılık, idrak ve şuurlu fa-alîyet fonksiyonu vermesi bilim ve felse-feyle bağdaşmaz. Bu yaklaşım tarzı insan-ları taşlarla aynı seviyede tutmakta, ayrı-ca ilme değil tahmin ve faraziyelere da-yanmaktadır. Haeckel ve diğer materya-